

Historia Polskiego Towarzystwa Neurologicznego

Teofan M. Domżał

Klinika Neurologiczna Wojskowego Instytutu Medycznego w Warszawie

Za zgodą na kanwie tekstu z: Domżał T.M. O neurologii — w historii, esejach i wykładach. Wydawnictwo Czelej, Lublin 2017: 51–54.

STRESZCZENIE

W 2018 roku mija 85 lat od powstania Polskiego Towarzystwa Neurologicznego (PTN), bo nastąpiło to w roku 1933. Czasopismo „Neurologia Polska” — oficjalny organ Towarzystwa od 1938 roku — jako kwartalnik zaczęła wydawać, począwszy od 1910 roku, Sekcja Neurologiczna Towarzystwa Lekarskiego, później — od 1924 roku — było pismem Warszawskiego Towarzystwa Neurologicznego. Wraz ze 100-leciem odzyskania niepodległości obchodzimy zatem dwa jubileusze związane z polską neurologią: 85- i 80-lecia. Polskie Towarzystwo Neurologiczne ma krótszą, ale bogatszą i bardziej tragiczną historię niż inne towarzystwa europejskie. To okazja również do przypomnienia historii powstania neurologii jako odrębnej specjalności.

Polski Przegląd Neurologiczny 2018; 14 (4): 194–199

Słowa kluczowe: historia, Polskie Towarzystwo Neurologiczne, pierwsze zjazdy, prezesi, czasopismo Towarzystwa

Za kolebkę nowej specjalności — neurologii — uznaje się szpital i zakład opiekuńczy *Salpêtrière* w Paryżu, mieszczący się w budynkach starej prochowni. Dyrektorem tego zakładu w 1862 roku został Jean Martin Charcot, praktykujący początkowo jako reumatolog. Obejmując opieką około 5000 pensjonariuszy zakładu, głównie kobiet dotkniętych kalectwem pochodzenia neurologicznego, zajął się badaniem chorób będących ich przyczyną. Z ogromnym zapałem i energią przystąpił do spisywania historii tych chorób i zakładania dokumentacji. Po 20 latach pracy

i wielkich osiągnięciach badawczych otrzymał nominację na kierownika pierwszej w Europie katedry neurologii. Do Paryża, jak do Mekki, ciągnęły rzesze lekarzy zainteresowanych nowo powstającą specjalnością, a za nimi przybywali liczni pacjenci. Zastępcą Charcota i ordynatorem był Polak z pochodzenia, Francuz z urodzenia, Józef Franciszek Feliks Babiński, znany dziś na całym świecie współtwórca semiologii neurologicznej i polskiej neurologii. Do Paryża zdążyło wielu lekarzy z Polski będącej wówczas pod zaborami, chcących zapoznać się z neurologią.

Za ojca neurologii wielu historyków medycyny uznaje Williama Willisa, który w 1664 roku wydał pierwszy nowoczesny atlas układu nerwowego i dokonał wielu odkryć w zakresie jego budowy, czynności oraz patologii. Willis przewidział konieczność powstania neurologii jako odrębnej specjalności, do czego doszło dopiero dwa wieki później. Dla Niemców Moriz Heinrich von Romberg stał się pierwszym neurologiem — w 1854 roku wydał on pierwszy podręcznik neurologii. W Wielkiej Brytanii William Gowers i Hughlings Jackson byli założycielami w 1880 roku słynnego do dziś pierwszego Szpitala Chorób Układu Nerwowego (*National Hospital*) w Londynie przy Queen Square. Przed nimi podstawy neurologii tworzyli James Parkinson i Charles Bell. *National Hospital* od 1950 roku był związany ze szkoleniem akademickim. Z kolei Amerykanie podają, że pierwszy na świecie był wojskowy szpital neurologiczny, który powstał w 1862 roku w Filadelfii, ówczesnej stolicy Stanów Zjednoczonych. Założyło go dwóch lekarzy chirurgów, weteranów wojny secesyjnej, specjalizujących się w chorobach układu nerwowego — Silas Weir Mitchell i William Hammond. Właśnie w Stanach Zjednoczonych w 1876 roku na Uniwersytecie w Pensylwanii po-

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. n. med. Teofan M. Domżał
Klinika Neurologiczna
Wojskowy Instytut Medyczny
ul. Szaserów 128, 00-909 Warszawa
e-mail: teofandomzal@poczta.onet.pl
Polski Przegląd Neurologiczny 2018, 14, 4: 194–199
Wydawca: VM Media sp. z o.o. VM Group sp.k.
Copyright © 2018 Via Medica

Rycina 1. Edward Flatau — twórca pierwszej polskiej szkoły neurologicznej (zdj. ze zbiorów Autora)

wstała pierwsza katedra neurologii, a więc jeszcze przed Charcotem (1882), a w 1875 roku utworzono pierwsze na świecie towarzystwo neurologiczne.

Kiedy i gdzie zatem powstała neurologia, kto był jej twórcą? Nielatwo jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Większość historyków przyznaje palmę pierwszeństwa jednak Paryżowi i Charcotowi, jako że od 1862 roku tworzył podstawy klinicznej neurologii, założył pierwszą szkołę o tej nowej specjalności i został kierownikiem pierwszej katedry i pierwszym jej profesorem, jest nazywany przez współczesnych „Napoleonem neurologii”. Można jednak mieć wątpliwości co do tego, kto, kiedy i gdzie zaczął budować podstawy neurologii. Czy był to Jean Martin Charcot, czy też inni, którzy wcześniej traktowali neurologię jako odrębną specjalność, na przykład Tomasz Willis w Londynie. Z pewnością można przyjąć, że wiedza na temat struktury, funkcji oraz chorób układu nerwowego zaczęła się kształtować od początków istnienia medycyny, a wyodrębniła się jako specjalność w drugiej połowie XIX wieku.

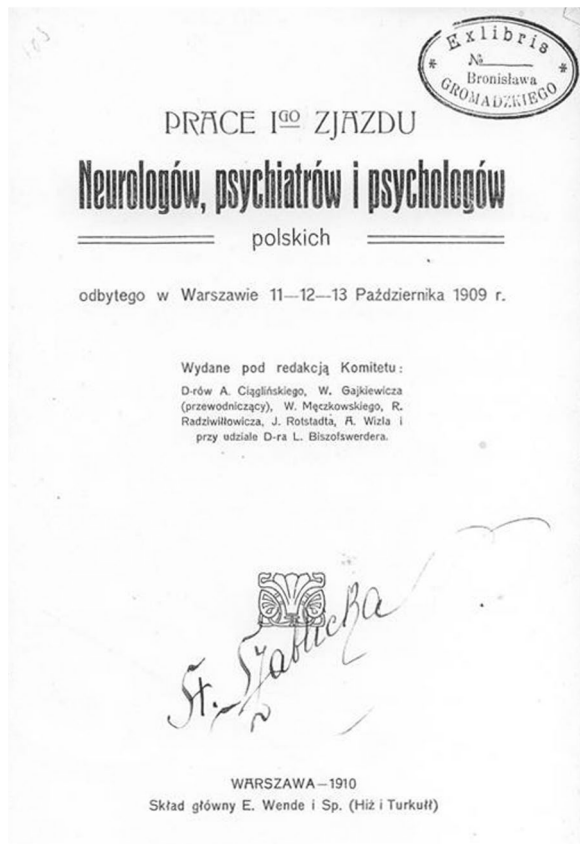
W podzielonej zaborami Polsce pierwsza szkoła neurologii powstała w Warszawie w Szpitalu Starozakonnych na Czystem, gdzie w 1904 roku stanowisko ordynatora objął Edward Flatau (ryc. 1), który z neurologią zapoznawał się u Kożewnikowa, a z psychiatrią — u Korsakowa w Moskwie,

potem doskonalili się przez 9 lat w niemieckich ośrodkach. Owiany sławą uczonego po słynnych publikacjach swoich osiągnięć naukowych, powrócił do Warszawy w 1899 roku, zaczynając pracę jako konsultant szpitali.

Ważnym wydarzeniem w historii polskiej neurologii było utworzenie w 1905 roku w Towarzystwie Lekarskim sekcji neurologiczno-psychiatrycznej. Z inicjatywy twórców tej sekcji: Rafała Radziwiłłowicza — późniejszego profesora psychiatrii w Wilnie, Władysława Gajkiewicza — neurologa w Szpitalu Dzieciątka Jezus, oraz Edwarda Flatau, postanowiono zorganizować w 1909 roku w Warszawie pierwszy Zjazd Neurologów, Psychiatrów i Psychologów. Do przewodniczenia Zjazdowi zaproszono Józefa Babińskiego z Paryża, cieszącego się popularnością i autorytetem. Tematami zjazdu były nowotwory układu nerwowego, padaczka i stany pokrewne oraz metody psychologii, wszystkie sesje zapisano w pamiętniku tego wydarzenia. Obradowano w dwóch sekcjach: sekcji neurologicznej przewodniczył Babiński, psychiatrycznej zaś przewodniczyli Jan Piltz z Krakowa i Henryk Halban ze Lwowa. Obaj byli już kierownikami klinik neurologiczno-psychiatrycznych. Zjazd otworzył przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Władysław Gajkiewicz, w przemówieniu mówił o postępkach i osiągnięciach neurologii oraz wyraził ubolewanie z powodu nikłego zainteresowania nową specjalnością władz miasta i rządu Kongresówki (jak nazywano Królestwo Polskie podległe carowi Rosji). Wszystkie „odczyty” — jak wówczas nazywano wystąpienia autorskie — opublikowano w specjalnie wydanym pamiętniku w 1910 roku (ryc. 2). Na Zjeździe zarejestrowało się 222 uczestników, którzy pochodzili z różnych części zaboru. Najlicniejszą grupę stanowili lekarze z Warszawy.

Drugi Zjazd Neurologów, Psychiatrów i Psychologów odbył się w Krakowie w 1912 roku, a organizatorem byli Jan Piltz — profesor i twórca krakowskiej szkoły neurologicznej, oraz jego znani uczniowie, którzy objęli po wojnie większość katedr akademickich w Polsce, a także ordynatury szpitalne o profilu neurologicznym i neurologiczno-psychiatrycznym. Tematami głównymi Zjazdu były nowe metody badania błędniaka i mózdzku, wydzielanie wewnętrzne oraz psychoanaliza. Babiński przedstawił tam swoją próbę galwaniczną w zaburzeniach czynności błędniaka.

Kolejny trzeci Zjazd miał się odbyć we Lwowie w 1914 roku, ale nie doszło do tego z powodu wybuchu I wojny światowej. Wojna spowodowała

Rycina 2. Pamiątnik I Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów (ze zbiorów Autora)

kilkuletnią przerwę w działalności towarzystw naukowych, wydawnictw czasopism medycznych, a także w rozwoju neurologii w prawie całej Europie. Owe pierwsze dwa zjazdy neurologów z psychiatrami i psychologami stały się zapowiedzią powstania Polskiego Towarzystwa Neurologicznego.

Trzeci Zjazd zorganizowano dopiero w 1937 roku, był to pierwszy Zjazd Polskiego Towarzystwa Neurologicznego, które powstało w 1933 roku. W Polsce pod zaborami nie było możliwe stworzenie ogólnopolskiej, odrębnej organizacji zrzeszającej wszystkich neurologów. W 1905 roku udało się utworzyć Sekcję Neurologiczno-Psychiatryczną z Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego, która w 1921 roku przekształciła się w Warszawskie Towarzystwo Neurologiczne. Prezesami Warszawskiego Towarzystwa Neurologicznego byli kolejno: Władysław Sterling (wg Hermana — inne źródła bowiem o tym nie wspominają), Samuel Goldflam, Jan Koelichen i Ludwik Bregman (do 1939 r.). Podobne towarzystwa powstały w Krakowie w 1925 roku — Kazimierz

Rycina 3. Kazimierz Orzechowski — pierwszy prezes Polskiego Towarzystwa Neurologicznego i Naczelny Redaktor „Neurologii Polskiej” — organu tego Towarzystwa (źródło: domena publiczna)

Pieńkowski był jego prezesem, oraz we Lwowie również w 1925 — prezesem był Henryk Halban. Władysław Dzierżyński (brat słynnego Feliksa i autor pierwszego polskiego podręcznika neurologii) w 1933 roku utworzył Łódzkie Towarzystwo Neurologiczne i został jego prezesem.

Na XIV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich 14 września 1933 roku odbyło się walne zebranie neurologów, na którym powołano do życia Polskie Towarzystwo Neurologiczne. Pierwszym prezesem został Kazimierz Orzechowski (ryc. 3) — profesor i kierownik Kliniki Neurologicznej Uniwersytetu Warszawskiego, wiceprezesem zaś profesor Stefan Borowiecki z Poznania, sekretarzem pułkownik doktor Stefan Mozołowski — ordynator oddziału neurologii w Centrum Wyszkożenia Sanitarnego (CWSan), a skarbnikiem docent Władysław Sterling — ordynator neurologii Szpitala na Czystem (po śmierci Flataua). Pierwszy statut Towarzystwa został zatwierdzony przez sąd rok później. Na kolejnym Zjeździe w 1937 roku prezesem PTN wybrany został Stefan Borowiecki z Poznania, który wkrótce zmarł i po jego śmierci, do 1939 roku, prezesem był Stefan Mozołowski z Warszawy.

Czasopismo „Neurologia Polska” powstało w 1910 roku. Wieloosobowy komitet redakcyjny stanowili uznani, cieszący się autorytetem polscy neurologi: Józef Babiński, Edward Flatau, Władysław Gajkiewicz, Władysław Sterling, Samuel Goldflam i kilku innych. Wydawcą i głównym redaktorem był doktor Ludwik Dydyński. Rocznie wydawano 4–6 numerów. Do wybuchu I wojny światowej w 1914 roku powstały cztery tomy. Wojna przerwała wydawanie czasopisma, które wznowiono w 1917 roku, po zajęciu przez Niemców Warszawy. Wtedy to ukazał się V tom „Neurologii Polskiej” i znów nastąpiła 5-letnia przerwa. W 1922 roku, już w wolnej Polsce, rozpoczęto edycję i wydano kolejny, VI tom czasopisma, poświęcony jubileuszowi 70-lecia Samuela Goldflama (1852–1932). W 1927 roku dzięki Józefowi Babińskiemu redakcja „Neurologii Polskiej” nawiązała współpracę z paryskim prestiżowym „Revue Neurologique”, polegającą na wzajemnej wymianie ważniejszych publikacji. „Neurologia Polska” ukazywała się do 1939 roku po dwa numery rocznie. Do II wojny światowej wydano XXII tomy pod tym samym tytułem. Czasopismo to na początku wydawała Sekcja Neurologiczna Towarzystwa Lekarskiego, a od 1921 roku — Warszawskie Towarzystwo Neurologiczne. W 1938 roku „Neurologia Polska” stała się oficjalnym organem Polskiego Towarzystwa Neurologicznego. W czasie powstania warszawskiego spłonęło całe archiwum czasopisma znajdujące się w mieszkaniu Adama Opalskiego, sekretarza redakcji.

Po II wojnie światowej Opalski został profesorem, kierownikiem warszawskiej Kliniki Neurologicznej i pierwszym prezesem PTN. W 1949 roku wznowiono edycję czasopisma — wydano XXIII tom pod nazwą „Neurologia, Neurochirurgia Polska”. Pierwszym redaktorem naczelnym został profesor Władysław Jakimowicz z Krakowa.

Wojna spowodowała ogromne straty personalne wśród lekarzy neurologów, a także materialne. Przed wojną było zarejestrowanych 5500 lekarzy i farmaceutów. W dniu wybuchu wojny było 270 neurologów i psychiatrów (ok. 150 neurologów — brak pewnego źródła). W czasie wojny zginęło 138 neurologów, z czego na Wschodzie 67 zginęło w wyniku działań wojennych lub zostało zamordowanych. W Katyniu zginęło 18 lekarzy neurologii i psychiatrii, w tym 6 profesorów i docentów: Kazimierz Pieńkowski z Krakowa, Marcin Zieliński z Poznania, Włodzimierz Godłowski z Wilna, Stefan Mozołowski, Jan Nelken z Warszawy i Aleksander Ślaczka z Krakowa. W części

Polski okupowanej przez Niemców 71 neurologów poległo na wojnie lub zostało zamordowanych.

W 1945 roku w Warszawie zebrało się Walne Zgromadzenie 17 neurologów i neurochirurgów, na którym powołano Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Neurologicznego i Neurochirurgicznego. Prezesem został Adam Opalski z Warszawy, następca Orzechowskiego, twórca polskiej szkoły neuropatologii, wiceprezesem — Adam Kunicki z Krakowa, a Władysław Jakimowicz z Gdańska — sekretarzem. W skład zarządu weszło jeszcze 6 członków, a po roku liczbę ich zwiększono do 9.

W 1951 roku pod naciskiem władz zmieniono nazwę czasopisma, udostępniając je również psychiatrom. Poszczególne działy redagowali profesorowie: Eufemiusz Herman z Łodzi — dział neurologiczny, Jerzy Choróbski z Warszawy — neurochirurgiczny, a psychiatryczny — Józef Handelsman z Tworek. Czasopismo przybrało nową nazwę „Neurologia, Neurochirurgia i Psychiatria Polska”. W 1953 roku połączono też Polskie Towarzystwo Neurologów i Neurochirurgów z Polskim Towarzystwem Psychiatrycznym. Miało być tak jak w Związku Radzieckim, z którego należało czerpać wszelkie wzory. Prezesem wspólnego towarzystwa został profesor Edmund Wilczkowski, psychiatra z Łodzi, a wiceprezesem ds. neurologii — Anatol Dowżenko z Poznania. W 1957 roku, po „odwilży gomułkowskiej”, towarzystwa ostatecznie się rozdzieliły. Po rozdziale towarzystw pismo zmieniło nazwę na „Neurologia i Neurochirurgia Polska”, która utrzymała się do tej pory, mimo że obecnie neurologia i neurochirurgia mają dwa oddzielne towarzystwa, należące także do towarzystw międzynarodowych.

Historia towarzystw neurologicznych na świecie zaczęła się wcześniej, w drugiej połowie XIX wieku, prawie równocześnie z powstawaniem neurologii. Pod tym względem Amerykanie wyprzedzili Europę, uważaną za kolebkę neurologii. Już w 1875 roku utworzyli pierwsze na świecie Towarzystwo Neurologiczne w Nowym Jorku. Prezesem został Silas Weir Mitchell, twórca amerykańskiej szkoły neurologicznej. W Europie inicjatorem i twórcą zrzeszenia neurologów oraz założycielem pierwszego czasopisma neurologicznego był sam Charcot. Towarzystwo *Société Française de Neurologie* powołano do życia w 1899 roku w Paryżu — dopiero trzy lata po śmierci Charcota; skupiało ono na początku tylko 17 członków. Pierwszy numer prestiżowego czasopisma, późniejszego organu francuskiego towarzystwa, „Revue Neurologique”, ukazał się

w 1893 roku, opublikowano w nim prace naukowe autorstwa wybitnych neurologów z całej Europy. Drugim w Europie było towarzystwo niemieckie *Deutsche Gesellschaft für Neurologie*, zarejestrowane w Dreźnie w 1907 roku. *British Neurological Society* powstało dopiero w 1932 roku, a jego prezesem został znany neurolog Gordon Holms.

Neurologi polscy brali żywy udział w zjazdach i kongresach międzynarodowych i publikowali swoje prace zarówno w czasopiśmie polskich, jak i zagranicznych. Mimo to historia polskiej neurologii była i jest mało znana na świecie i niestety — także w Polsce. W encyklopedycznym podręczniku neurologii Vinkena i Bruyna, wydanym w 1969 roku, w rozdziale o historii neurologii napisanym przez Zülcha (czyt. Cilcha) są zamieszczone tylko dwa zdania poświęcone polskiej neurologii z wymienionymi nazwiskami Edwarda Flataua i Samuela Goldflama. Prawdopodobnie uczestniczyli oni w pierwszych międzynarodowych zjazdach mających w programie tematy neurologiczne.

Pierwszy taki Międzynarodowy Kongres Fizjologów i Lekarzy odbył się w 1881 roku w Londynie i zgromadził około 3000 uczestników. Część kongresu dotyczyła neurofizjologii i wypełniała ją burzliwa i słynna dyskusja na temat lokalizacjonizmu, tocząca się między Dawidem Ferrierem z Anglii, Gustavem Fritschem i Edwardem Hitzgiem oraz jej zaciętym przeciwnikiem — Friedrichem Golzem z Niemiec. Na II Medycznym Kongresie w 1907 roku, który odbył się w Amsterdamie, zorganizowano sesję poświęconą psychiatrii, neurologii i psychologii. Przewodniczyli jej: Artur van Gehuchten z Belgii, Arnold Pick z Pragi i Constantin Monakov ze Szwajcarii.

Dopiero po I wojnie światowej w 1931 roku zorganizowano I Międzynarodowy Kongres Nauk Neurologicznych w Bernie, który zapoczątkował organizację stowarzyszenia integrującego neurologów z całego świata. Zjazdowi przewodniczył amerykański neurolog Bernard Sachs. Uczestnikami mającymi wystąpienia na zjeździe byli między innymi znani już wybitni uczeni, między innymi Iwan Piotrowicz Pawłow, George Guillain, Tracy Putnam, Constantin von Monakov, Ludo van Bogaert, Robert Bing, Harold Wolff, Otfried Foerster, Wilder Penfield, Constantin von Economo, Emil Du Bois Reymond, Max Nonne i Friedrich Lewy. Zostali oni uwiecznieni na wspólnym pamiątkowym zdjęciu. Za znaczące naukowe osiągnięcia zostali wyróżnieni doktoratem *honoris causa* Charles Sherrington i Harvey Cushing. Zjazd podjął też bardzo ważną uchwałę zalecającą wykłady

z neurologii na uniwersytetach, co wskazywało na traktowanie jej jako oddzielnej specjalności. Do tej pory neurologię wykładano łącznie z interną, anatomią, patologią i psychiatrią. Postulat odrębnego nauczania neurologii nie wszedł od razu w życie, lecz stopniowo był wprowadzany w różnych krajach w różnym czasie — do II wojny światowej najczęściej były to wykłady neurologii razem z psychiatrią. Istniały także wspólne szpitale i kliniki.

II Międzynarodowy Kongres Neurologiczny odbył się w 1935 roku w Londynie, po raz pierwszy w auli Uniwersytetu. Przewodniczył mu William Gordon Lennox, profesor z Harvardu, znany neurolog zajmujący się padaczką (po raz pierwszy była ona jednym z głównych tematów). W tym zjeździe z Polski, obok innych neurologów, uczestniczył mój nauczyciel — Eufemiusz Herman, wówczas ordynator oddziału neurologicznego na Czystem, a po wojnie twórca łódzkiej szkoły neurologicznej. Profesor opowiadał nam, jak w niecodziennych warunkach osobiście poznał Pawłowa, do którego nie było dostępu, ponieważ był stale oblegany przez tłum dziennikarzy (anegdota opisana w książce „O neurologii w historii, wykładach i esejach”, 2017).

Po II wojnie światowej w 1957 roku w Brukseli powstała Światowa Federacja Neurologii (*World Federation of Neurology*), której pierwszym prezydentem został znany profesor z Antwerpii — Ludo van Bogaert. W 1991 roku w Wiedniu utworzono Europejską Federację Towarzystw Neurologicznych (EFNS, *European Federation of Neurological Societies*). Współtwórcą i pierwszym prezydentem tej organizacji został Franz Gerstenbrandt — profesor z Innsbrucka, znany Polakom z życzliwości i utworzenia Sympozjum Naddunajskiego, na które zapraszał neurologów z Europy Wschodniej i Środkowej. Tradycje te od wielu lat kontynuuje już tylko profesor Zbigniew Stelmasiak, organizując w Kazimierzu Dolnym coroczne sympozja. Francuscy i włoscy neurologi odcięli się od idei bliskiej współpracy z neurologami Europy Wschodniej i utworzyli w Nicei konkurencyjne Europejskie Towarzystwo Neurologiczne (*European Neurological Society*). Oba te europejskie towarzystwa połączyły się wreszcie w 2014 roku w Istambule, tworząc Europejską Akademię Neurologiczną (*European Academy of Neurology*). Prezydentem Akademii został Gunter Deuschl z Kilonii.

Obecnie towarzystwa neurologiczne istnieją w każdym państwie i wykazują dużą aktywność w działalności organizacyjnej, dydaktycznej

i naukowej, udostępniając swoje czasopisma wszystkim autorom. Udział w życiu towarzystwa neurologicznego jest zaszczytnym wyróżnieniem i powinien być obowiązkiem każdego neurologa. Liczba zjazdów, kongresów, sympozjów i konferencji w neurologii i wszystkich innych specjalnościach rośnie z roku na rok dzięki finansowemu wsparciu firm farmaceutycznych zainteresowanych propagowaniem swoich produktów. Organizacją tych wszystkich imprez zajmują się dziś wyspecjalizowane firmy czerpiące z tego ogromny zysk w zamian za usługi zapewniające dostępność, wygodę z wzajemnym pożytkiem. Koszty uczestnictwa są jednak zbyt wysokie dla przeciętnego neurologa, dlatego towarzystwa wspierają finansowo udział młodych naukowców. Przynależność do krajowego towarzystwa jest także uznawana i respektowana przez światowe i europejskie organizacje neurologiczne. Mijające w 2018 roku 85 lat istnienia Polskiego Towarzystwa Neurologicznego oraz 80 lat jego czasopisma,

jest okazją do przypomnienia historii, która jest mało znana neurologom.

PIŚMIENNICTWO

1. Aarli JA. The history of the World Federation of Neurology. Medscape 2015.
2. Domżał TM. O neurologii w historii, wykładach i esejach. Czelej, Lublin 2017.
3. Gaertner HL. Z przeszłości krakowskiej neurologii. Dzieje piśmiennictwa neurologiczno-psychiatrycznego. *Neurol Neurochir Pol.* 1991; 25(6): 567.
4. Herman E. Historia neurologii polskiej. Ossolineum, Wrocław 1975.
5. Herman E. Józef Babiński, jego życie i dzieła. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1965.
6. Herman E. Neurologi polscy. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1958.
7. Ustny przekaz w latach 1952–1965 Warszawa, 1952–1965.
8. Jędrzejowska H. Historia Warszawskiej Kliniki Neurologicznej 1921–1939. *Neurol Neurochir Pol.* 1989; 4–6: 275–278.
9. Niewodniczy A. Historia Polskiego Towarzystwa Neurologicznego. *Łódzki Biuletyn Neurologiczny.* 2005: supl.
10. Prace I-go Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów Polskich odbytego w Warszawie 11–12–13 października 1909 r. E. Wende i Sp., Warszawa 1910.
11. Zülch KJ. The place of neurology in medicine and its future. In: Vinken PJ, Bruyn GW. ed. *Handbook of clinical neurology.* North Holland Publishing Company, Amsterdam 1969.